

СРЂАН ЈАНКОВИЋ

ТРАНСКРИПЦИЈА КАО ОРТОГРАФСКИ ПОСТУПАК

а. Данас се сваки стандардни језик сусреће са проблемом транскрипције, што је увјетовано самом међујезичком комуникацијом, у свим правцима. У сваком језику проблеми транскрипције захтијевају посебну бригу и ангажовање стручњака. И наши водећи језички стручњаци одувijek су посвећивали потребну пажњу тим питањима. Довољно је бацити поглед на било који ранији наш приручник па се увјерити у то. Јер, језички контакти као стална пракса људског друштва нужно остављају за собом и специфичне наносе у облику такозваних страних ријечи, а нарочито у облику страних имена и назива, нанос који се појављује у живој употреби сваке језичке заједнице без изузетка.

У појединим доменима друштвене и културне активности и рада питање страних имена и назива поставља се у оштријем виду. За њихово адекватно фиксирање посебно су заинтересовани географи, особито у картографији, затим библиотекари за које је то једно од суштинских питања њихове дјелатности, преводиоце разних текстова не би требало посебно ни истицати, они се свакодневно сусрећу с тим питањима. Но то су само сектори дјелатности које питање транскрипције погађа акутније, а заправо се оно тиче читаве језичке праксе.

а. 1. Потребе живота су данас знатно другачије него што је то био случај у прошлости, а захтјеви које намеће савремени живот и у домену транскрипције траже више стручног ангажовања. Овдје би заправо лингвистика морала ићи у корак с временом и не би требало да дозволи веће заостајање. Питању, дакле треба приступити плански и организовано.

Ове нове захтјеве можемо осјетити ако бацимо летимичаи поглед на наше правописне приручнике који су се појавили за посљедњих тридесетак година. Ранији основни правописни при-

ручници (Боранић 1947, Белић 1950, Правопис двију Матица 1960) обрађивали су питање транскрипције на материјалима класичних језика (грчки и латински) и живих језика, и то словенских и најпознатијих европских језика — њемачког, француског, енглеског, талијанског и само ту и тамо и понеких других. То заправо и одговара оријентисаности у контактирању на европски цивилизациони круг. Али већ Правописни приручник (Сарајево 1972) посвећује пажњу и оријенталним језицима (турском, арапском и неким другим), истина у ограниченом виду. Тим се проширио круг обрађиваних језика, што је очито у складу са нараслим потребама.

Данас је комуникација наше земље са другим земљама достигла још виши ниво, а тенденција развика иде ка универзалности контакта и односа у духу међусобног разумијевања и сарадње. Паралелно с тим, међусобна размјена информација укључује данас практично све земље свијета будући да међусобна повезаност и очита међузависност у домену политичког, економског, друштвеног и културног суодноса и развика показује, и поред свих противрјечности, знаке све веће и комплексније интеграције читавог свијета. Данас нас је развика људског друштва довео до степена универзалне међусобне комуникације у којој контакти између било које двије земље свијета престају бити могућност, тако да практично припадници било које језичке заједнице долазе у додицају с припадницима било које друге, размјењујући поред свег осталог, и изворне ријечи, имена и називе. Отуд се данас већ поставља питање једне основне генералне оријентације у области транскрипције, и то у односу на било који језик на свијету (а не само на оне о којима је било ријечи). Иако у овом тренутку не би било могуће брзо и ефектно удовољити том основном захтјеву, што је незамисливо без претходног големог припремног рада и претходних појединачних обрада низа конкретних случајева, ипак сматрамо да је већ данас битно увидјети потребу за таквом једном стабилном и опћом оријентацијом како бисмо имали поуздану основу за дјелотворнији пуиступ у рјешавању парцијалних и појединачних питања. Тим више што нас животна пракса стално упозорава да нас вријеме неће чекати и што нам досадашња шаренолика и стихијна пракса у транскрипцији даје довољно разлога да се замислимо. Наше новине, радио, телевизија свакодневно лансирају све нова и нова транскрипцијска рјешења која у доброј мјери стоје у знаку стихије урбане професионалне вискотиражне праксе дневних гласила. Још се некако и можемо снаћи кад су у питању рјешења на основу једног од два главна начина транскрипције: етимолошког и фонетског. Али кад је у питању језик који употребљава другачији тип писма од латинице и ћирилице, колебања, неуједначености, механичка повођења за страним транскрипцијским рјешењима говоре о темељитој несрећености. Име саудијског краља ћемо срести код нас у четири писане верзије: *Кхалед*, *Калед*, *Халед* и *Халид*! Ово јасно говори о одсуству поузданијег крите-

рија, о томе да колебање и стихија нужно воде анархији. Површно прелажење преко кључних момената у транскрипцији може да наведе на странпутицу и едичије од којих бисмо очекивали врхунску научну акрибију. У првом издању Опће енциклопедије ЈЛЗ је, искључиво због два различита начина транскрипције перзијског имена преузетог очито из два разна европска енциклопедијска извора, један те исти перзијски књижевник уврштен на два различита мјеста, као да се ради о двије различите особе Hedajet Sadek (ОЕ, 3, 349 а) и Hidayat Sadiq (ОЕ, 3, 387 б)!

Све ово довољно убједљиво говори о пријекој потреби да се феномен транскрипције темељито преиспита и нашој пракси и да му се посвети много више пажње него што је то чињено раније

а. 2. Могли бисмо констатовати да феномен транскрипције готово није био до сада подвргаван правом научном истраживању. Оно на шта су били усмјерени напори стручњака више или мање се сводило на изналажење конкретних рјешења при појединачним преношењима страних ријечи или имена. На транскрипцији се обично гледало и још увијек гледа као на једну врсту рутинског механичког поступка чија је једина намјена да се осигура аутоматизација у преношењу страних имена средствима властите графичке. Она је заправо била сведена на ниво голе праксе. Оштро се све више и више осјећао недостатак једног разрађеног теоретског приступа, једне систематске теоретске елаборације, без чега се не може ни замислити поузданија научна основа и темељна опћа оријентација у овом подручју.

Чак ни употреба самог термина *транскрипција* у разним диференцираним значењима није побуђивала нарочит интерес да се испита мотивираност таквих употреба. Зато су и биле могуће различите интерпретације овог термина и кад се от није очекивало.

б. *Транскрипција* (лат. *transcribere* преписивати; преносити) прије свега јесте један тип нотације с тим да под нотацијом подразумијевамо биљежење у циљу означавања и презентирања датих факата, путем намјенских уговорених и прихваћених конвенционалних симбола. Разне области имају и различите системе нотације (нпр. музичка, хемијска, математска, шаховска итд.), али је транскрипција нарочити тип нотације у којој намјенски симболи (слова и дијакритички знаци) кореспондирају само са категоријом *језичког гласа*, а ван тога не ни у самом домену језика. (Зато граматичка нотација коју срећемо у симболичким приказима граматичких структуралних односа није транскрипција (уп. HALLIDAY, MCINTOSH, STREVENSON, 66)¹. Дакле, транскрипцију одређујемо и дефинишемо према оној језичкој области у којој је централна јединица глас, тј. у домену фонетике и фонологије. Уп. и SREDJUCENKO, 79-84.

б. 1. Два су основна значења термина *транскрипција* и ми ћемо се експлицитно задржати на сваком од њих.

с. Прво се значење односи на поступак писменог презентирања гласовних факата језика помоћу специјално намјенски изабраних симбола (а не словима обичне графије). Ријеч је о »техници за недвосмислено и досљедно репрезентовање фонетских података у писаној форми« (HALLIDAY, MCINTOSH, STREVEN, 65), о »специјалном начину биљежења говора за научно-лингвистичке сврхе« (AHMANOVA, 478).

Обично се као основа за овакав систем симбола у науци узима латиничко писмо, али теоретски то може бити и свако друго писмо (о оваквој употреби руске ћирилице уп. SREDJUCENKO 1967, 83-84 и даље). То чак могу бити и посебни системи комбинованих симбола, чега је било раније, али је у пракси одбачено као непрактично (нпр. Јесперсенов начин с комбинацијом грчких, латиничких слова и цифара).

с. 1. Овдје разликујемо даље неколико типова транскрипције: *Фонетска транскрипција* иде за тачним графичким биљежењем изговора, а према степену прецизности у обиљежавању, разликује се *уска транскрипција* (narrow transcription) у којој се употребљава крајње истанчана класификација симбола и помоћних знакова ради најпрецизнијег биљежења изговорених елемената (употребљава се особито у дијалектологији), од *широке транскрипције* (broad transcription), која употребљава мање симбола и помоћних знакова а намијењена је биљежењу основних гласовних особености изговора (употребљава се корисно у учењу страних језика). *Фонолошка транскрипција* биљежи, пак, само фонеме, функционалне гласове језика са разликовном функцијом, али може да преноси и информације релевантне и за друге нивое језика. Фонолошка транскрипција може понекад да се замијени широком фонетском транскрипцијом, али принципијелна разлика остаје у њиховој различитој основној намјени. Она се особито употребљава у обуци страних језика.

Итернационална фонетска транскрипција намијењена је као средство за универзалне транскрипцијске сврхе било ког гласовног система, а као њена основа употребљава се један од »свјетских алфабета« обично на латиничкој основи (као што је систем API (Assotiation Phonétique Internationale) и други његови претходници), али може бити и на другој основи (нпр. руски систем).

с. 2. Посебно је потребно овдје истаћи да строго треба разликовати транскрипцију у датом основном значењу и у наведеним диференцираним значењима од писма једног језика и његове ортографије. Јер овдје је транскрипција »најартифицијелнији вид писања, пошто се примјењује за посебне сврхе и неопходна је за специјалне потребе, док је ортографија општенародно писмо

1) Изузимамо сасвим специфичан случај употребе термина *транскрипција* у музици за ознаку прераде неког дјела за други инструмент и сл., случај који је за нас занемарљив.

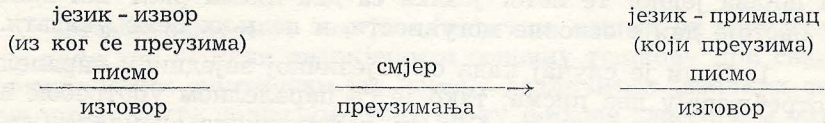
које се формира историјски и живи традицијом« (REFORMAT-SKIЈ, 376).

d. Друго основно значење термина *транскрипција*, за разлику од горе наведеног, односи се управо на *ортографски поступак* који се састоји у том да се средствима домаће графије презентира ријеч или име преузето из друге, стране графије. У овом свом сначењу транскрипције и јест предмет разматрања овога реферата.

d. 1. Самим тим што се ради о једном ортографском поступку транскрипција (одсад само у овом другом значењу) по себи се односи на питања која су на нивоу стандардног језика, њена проблематика се уклапа у шири контекст проблема култивисања стандардног језика, она се надовезује на проблеме језичке стандардизације. Транскрипција, дакле, припада домену стандардног језика.

С друге стране, будући да се језичкој пракси разних језичких заједница у овом или оном дијелу свијета сусрећемо негдје с уједначеним негдје с различитим основним поступцима транскрипције, она постаје питање које превазилази сначај једног страног језика, и добија интернационалну вриједност (уп. ŠCERBA, 156). Заправо не постоји ниједан стандардни језик који не би познавао проблем транскрипције. Транскрипција је стога универзалног карактера, мада се њена проблематика у појединим случајевима специфично испољава.

d. 2. Основна шема процеса транскрипције би изгледала овако:

Овдје треба напоменути да се претпоставља да језик из ког се преузима у принципу има писменост. Међутим, то не мора увијек бити случај: могу се преузимати и транскрибовати ријечи и имена из језика без писма, или чак из било којег другог основно нојавног вида језика социолингвистички узето (дијалекат, вернакулар, класични језик итд.). Но, то свакако може бити и стандардни језик.

Међутим, језик који преузима мора посједовати писмо, јер је транскрипција прије свега *поступак писма* и без њега постаје беспредметна.

Према томе, у принципу основни фактори који улазе у игру у процесу транскрипције јесу: 1. и 2. изговор и писмо језика из ког се презиме, и 3. и 4. писмо и изговор језика који преузима.

d. 3. Овдје се намећу нове релацијске могућности: а) Писма (2. и 3) могу бити *истог типа* (нпр. латиничког за француски

и словеначки; њемачки и енглески итд.; арапског за арапски и перзијски; ћириличног за руски и македонски, итд.) и различитог типа (нпр. латиничког и ћириличног за талијански и руски; арапског и кинеског за перзијски и кинески, итд.). Уз то додајемо да су писма по себи конзервативнија од говора и да ортографија обично у дужем периоду има тенденцију да очува обиљежја гласова који су давно изумрли, што не погађа само алфабетски тип писма (уп. француску или енглеску графију), него и кинески и јапански (уп. YUEN REN CHAO, 47). Отуд се транскрипције противрјечности и на овој линији множе. b) Језици и транскрипцијском контакту могу бити сусједни а могу и не бити (тј. претпоставља се само тзв. културни контакт). c) Они могу бити различити по употребној вриједности и по ширини употребе (нпр. свјетски језици према језицима који то нису). d) Они могу бити генетски више или мање сродни.

Но без обзира на ово, једно једино ограничење постоји: језик прималац мора бити стандардни језик, док језик-извор може бити било који основни социолингвистички тип језичких идиома. На овај начин можемо добити теоретски све комбинације које би могле доћи у обзир за феномен транскрипције.

d. 4. У суми свих могућих комбинација сматрамо да се у принципу може говорити о транскрипцији у случају ако су језици којих се тиче процес транскрипције — различити; писма при том могу бити или истог или различитог типа (нпр. енглески и француски, те енглески и руски, и сл.).

d. 5. Посматрано с овог аспекта куриозан случај представља појава једног те истог језика са два писма (или чак више). Ту постоје двије основне могућности, и на њих ћемо указати.

1. Први је случај када се у језичкој заједници паралелно употребљавају два писма; тако је са паралелном употребом ћирилице и латинице у нас. Оба су, дакле, писма »домаћа« (уз то оба врло слична и сасвим сродна, са одређеним квантумом идентичних симбола, са ортографском уједначеношћу и поред разлика у репертоару слова — због једнаке кодске вриједности; уп. наш рад 1969). Да ли онда можемо говорити о транскрипцији у случају ако једну те исту реченицу написану латиницом поново напишемо ћирилицом на примјер: Београд је на ушћу Саве у Дунав. Очито не можемо, јер суштина ствари у случају транскрипције није у голом »преношењу« из једног нашег писма у друго, која (писма) у оквиру једног те истог правописа непрекидно међусобно кореспондирају у оба правца до степена аутоматске замјењивости (ђаци их оба савлађују у школи на почетку обуке, наизмјенично их употребљавају, у пракси се оба јављају, а непознавање једног од њих се једноставно сматра неписменошћу). Код транскрипције, напротив, имамо увијек резултат само у једном правцу, и то неког елемента који је изван сфере домаће језичке употребе и с обзиром на правопис, и с обзиром на информацију коју носи, ради укљу-

чивања у ту сферу. То је та квалитативна разлика која нам не дозвољава да аутоматско кореспондирање између наша два писма сматрамо транскрипцијом. Зато сматрамо нетачном дефиницију и примјер (ради се управо о наведеној реченици) у едицији *Srpskohrvatski jezik* 1972. стр. 472а-б.

2. Другу могућност представља случај кад је у језичкој заједници фактички у употреби једно писмо (или у нашем случају два), али је у прошлости датог језика некад било у употреби и других типова писама с другачијом ортографијом него што је садашња. Преношење ријечи из османске графије у турском на турску латиницу представља транскрипцију, исто као и преношење форми из неког нашег старијег писма (глаголица, стара ћирилица, арабица) у нашу латиницу или ћирилицу. Други тип графије и сувише је учинио неприступачним идентификацију форме, давши јој страно обиљежје да не бисмо сам процес сматрали транскрипцијом.

е. Непосредни предмет транскрипције могу бити поједине ријечи или шире цјелине укључујући и текстове. Овдје ћемо се, међутим, ограничити само на разматрање питања транскрипције ријечи будући да се транскрипција текста и онако може свести на транскрипцију ријечи. Такође се не мислимо задржавати на појавама транскрипције дужих текстова у посебне сврхе.

ф. Основни захтјев транскрипције је да она буде вјерна, тј. да у максимално могућој мјери гласовно вјерно пренесе изворну ријеч да би она могла дати не само голу информацију о себи већ, наравно у датој мјери, и о језику из ког долази, о његовим говорницима и културној сфери.

Остваривање овог захтјева, међутим, зависи од тога колико и како смо успјели разријешити основну тешкоћу при свакој транскрипцији: суштински јаз између различитих језичких система, прије свега подразумијевајући ту њихове гласовне и ортографске системе.

Ако ортографију схватимо као специфичну намјенску динамичку организацију графичког инвентара једног језика ради јединственог одговарајућег његовог визуелног презентирања у писаном облику, онда је јасно да ће било које двије ортографије било која два језика морати читовати системску разлику чим их почнемо поредити, чак ако се ради о истом типу писама, а камоли о различитом. Та системска разлика је прије свега пројекција разлика у фонолошким системима. Значи, ради се управо о оном нивоу који и јесте операционо подручје транскрипције. Графије и ортографије појединих језика не само да репрезентују различите фонолошке системе него их репрезентирају и на различите начине и код истог типа графије, нпр. латиничког, у смислу »један (симбол) према један (фонем)« (наше Б:/b/), »један према више руско щ : /šč/), »више према један (њемачко SCH: /š/), »више према више« (француско EIL: (ej) у soleil, и то тако да свака поједина графија представља строго утврђену,

конвенцијом обавезну специфичну адаптацију заједничког основног фонда симбола уз додатна рјешења диграфског или дијакритичког типа, јединствено за тај дати језик.

Немогуће је, зато, наћи гласовне идентичности кад се ради о два језика и њиховим ортографијама. У том погледу кореспондирање се може успоставити једино на бази фонетске а затим и графичке сличности. А пошто транскрипција претпоставља преузимање из једног језичког система у други, њу је немогуће и замислити без нужних промјена, прије свега гласовних. Та гласовна помјерања увијек теку у једном смјеру и очитују се у гласовном преиначавању изворног облика према фонетском систему језика који преузима. То гласовно преиначавање представља *фонетску адаптацију*.

Али то гласовно преиначавање је строго ограниченог и малог домета јер стоји у знаку сталне противрјечности: оно мора омогућити максималну могућност изворног изговора ради саме идентификације облика а истодобно мора фонетски одступити ради омогућавања адаптирања систему језика који прима да би га овај могао властитим средствима реидентифицирати. Строги је захтјев да то гласовно помјерење или преиначавање буде минимално («минимум нарушавања тачности» код Поливанова, 264). Међутим, оно се практично одређује у сваком посебном случају другачије, јер је основно питање какве су изговорне и графичке могућности језика који прима у односу на графичку и изговор језика од кога се преузима. Према томе, стварни узрок тешкоћа је у томе што језик који преузима не располаже нужним средствима за егзактно преношење гласова и фонетских особености језика из ког се преузима. Он (тј. језик који прима) нужно је ограничен средствима властите графичке: он не може (или би требало да не може) да употребава додатне посебне знакове непознате у домаћој графичкој, и то зато да би његов читалац без икаквих допунских неуобичајених услова могао глатко прочитати транскрибовану ријеч, пошто би «асоцијације међу гласовима и словима биле једнаке с асоцијацијама које постоје у писмености познатој читаоцу» (POLIVANOV, 264). Дакле, код транскрибовања се морало ослонити, искључиво, на средства властите графичке, то је нужност.¹

Поступак адаптације је, како смо видјели, нужан, али се он мора ограничити на нужни минимум, зависно од сваког конкретног случаја. Пошто се адаптација врши на фонетском плану, можемо поставити одредбу да се она врши на принципу *најближег фонетског еквивалента*. Узмемо ли за примјер графичку алфabetског типа, гдје поједини симболи више или мање представљају фонеме језика, адаптација по принципу најближег фонетског еквивалента би подразумијевала пут од графичке репре-

¹) У вези с овим, интересантно је подсетити да Пешикан у транскрипцији арапских имена иступа чак и против употребе знака за дужину јер је он у нашој графичкој изузетан, и само га изузетно допушта (261).

зентације језика-извора до *фонетски* најближе графијске репрезентације језика који прима.

f. 1. Очито је да проблем није само ортографски него и ортоепски, будући да транскрибована ријеч мора бити одређена не само графијски *него и изговором*. Шчерба, чак, сматра да је овдје прво потребно ријешити ортоепско питање да би се могло ријешити ортографско питање (155). Према томе, питање транскрипције захвата подједнако и писмо и изговор, и ортографију и ортоеписују.

f. 2. Једино принципијелно нарушавање поменутог принципа адаптације представља појава трећег језика, језика-посредника. То је нужно зло до ког долази усљед непостојања било каквог контакта, или пак усљед недовољног контакта са језиком-извором. Тад је заиста посредовање трећег језика — нужност. Тада се пут транскрипције унеколико подвостручује: језик-извор → језик-посредник → језик-прималац. Будући да је језик-посредник већ извршио транскрипцију према узусима властите ортографије, његова гласовна преиначавања у принципу не могу одговарати потребама језика-примаоца, тако да су она принципијелно неприхватљива. Зато су код нас сасвим оправдане критике голог преузимања енглеских транскрипцијских рјешења за арапска имена.

Друга је ствар што то нужно зло, језик-посредник, морамо подносити док год не буде директног контакта са језиком-извором. Није само проблем у дефицитарности стручњака који би били познаваоци језика-извора. На примјер, ако се деси да не постоје пописи топонима или географске карте на изворном језику, морамо се служити тим материјалима на другим језицима (уп. ŽUŠKEVIĆ 13).

f. 3. Посебно се у овој проблематици издваја један својеврстан поступак који почива на искључивом манипулисању графијом: *транслитерација*. Под њим се подразумева преношење ријечи или текста написаних средствима једног алфabetског система средствима другог алфabetског система оријентацијом на голу замјену *слова* једног писма *словима* другог уз занемаривање самог изговора. Међутим, како оба дата система писма јесу, ипак, у крајњој линији репрезенти одређеног гласовног система, *посредно* се и у случају транслитерације ради о одговарајућем фонетском кореспондирању (тј. идентичности и сличности) са словима оригинала, иначе би замјена слова била онемогућена без таквог кореспондирања! Отуд је оправдано и у овом случају говорити о својеврсном виду транскрипције.

Транслитерација, прије свега на латинској основи, честа је у употреби у сусрету с различитим типовима писма (Шчебра је посветио посебан рад латиничкој транслитерацији руских имена, 1940/58), посебно ако се ради о старим графијама и мало познатим егзотичним језицима. Уз то она се комбинује и са другим

видовима транскрипције. Комбинацијом са транскрипцијом врши се и транскрибовање кинеских имена (YUAN REN CHAO, 47-48). Поступак транслитерације је иначе у широкој употреби у библиотекарству.

f. 4. Једном питању ћемо поклонити узгредну пажњу. Наиме, ако један језик нормално има у паралелној употреби два типа писма који међусобно аутоматски кореспондирају, преношење, писање и преписивање из једног писма у друго не представља транслитерацију, иако би таква акција могла да се схвати као гола замјена слова. Разлози за овакав став су исте принципијелне природе као и за онај који је наведен код аналогног третирања транскрипције. Отуд треба кориговати примјер који даје Реформатскиј за транслитерацију: у виду ћириличког и латиничког писања истих наших имена: Љубљана — Ljubljana, Крагујевац — Kragujevac (378).

g. У транскрипцији страних ријечи постоје разлике у понашању апелатива и властитих имена. Преузети једанпут из страног језика посредним или непосредним путем, апелативи постају дио система језика-примаоца, и аналогно томе подлијежу нужној адаптацији. Такве ријечи страног поријекла могле би се, по већ устаљеном обичају, подијелити на оне које су се посве прилагодиле структури језика-примаоца, позајмљенице (Lehnwort, mots d' emprunt) (нпр. боја, карта, лимун, пешкир у нашем језику) и на оне које се још у неком степену осјећају као стране, нису се, дакле, још сасвим прилагодиле, туђице (Fremdwort, mots étrangers) (клише, филм, цу-бокс, маркетинг и сл.). За транскрипцију оне не представљају посебну тешкоћу; њихова адаптација је нужна. Истина, ове друге су скорашњи гости у језику, али су на путу да до престану бити. Примање у језички систем и адаптација иду заједно.

g. 1. Стране властите именице у принципу *нису* дио система језика-примаоца, и отуда је њихов статус принципијелно другачији од статуса апелатива. Властите именице имају, да тако кажемо, статус »сталног госта«. То је природно јер властито име као такво има функцију индивидуализације, тј. способно је именовати (идентифицирати) једини јединствени непоновљиви факт стварности (BELECKIJ, 8), радило се о антропонимима или топонимима. И антопоними и топоними имају типично обиљежје историчности (NIKONOV, 7), али се међусобно и разликују другим обиљежјима. Антропоними су нераздвојно повезани с етнологијом, са социјалном психологијом и естетиком, као што су топоними повелани са географијом (ibid.). Антропоними имају још неке посебне особине.¹ Такође се мора имати на уму и то какав је изворни систем антропонима (наш: име и презиме; руски: име, име по оцу и презиме; арапски са својим специфичним дијеловима, кинески итд.).

1) »Лична имена постоје само у друштву и ради друштва, оно и диктира неумољиво њихов избор ма како била индивидуална. Лична имена су социјална сва и увијек« (NIKONOV 1974, 8).

Рефлекси ових различитих обиљежја код властитих имена остављају трагова и у транскрипцији.

h. У вези са транскрипцијом властитих имена могло би се поставити темељно питање да ли узети као полазиште страни изговор или писмо.

Одговор се намеће сам по себи ако језик-извор и језик-прималац имају графиције *различитог* типа: оријентација на страни изговор тад је нужна. Такав је случај транскрибовања нпр. са страних латиничких писама на руски.

Међутим, ако се ради о графицијама *истог* типа, могућност ослањања на страно писмо је сад сасвим отворена. Управо је тај фактор био одлучан у стварању јединствене транскрипцијске праксе код језика који имају латиничку графичку. Та пракса се састоји у томе да се једоставно, без икаквих преинака, преузме страна графичка за имена људи и географске називе. Задржава се, дакле, ортографија језика-извора. Ово је заправо устаљена пракса највећих западноевропских језика који имају традиционалне графичке с другом историјом. Примјера ради, њемачке географске карте преносе сваки француски назив истом комбинацијом латиничких слова као и у француској, и то Жучкевич назив »транслитеризацијом« (11). Овај начин преузимања оригиналног писања (латиничким словима) Шчерба назива јединственим рационалним начином рјешења транскрипције властитих имена (256). Он је могућ у међусобном транскрипцијском односу међу свим језицима с латиничким писмом, и заправо тако они и поступају, па чак и они с најмлађом латиничком графичком.¹

Код овог начина преузимања ријечи тешкоће се могу јавити у случају кад су поједини језици комплетирали основни латинички фонд употребом неуобичајених дијакритичких знакова (турски, чешки, пољски, скандинавски језици, па и румунски и сл.), што ставља језике-примаоце пред типографске тешкоће (уп. ŠČERBA 165). Потешкоће друге врсте наступају кад је потребно не само прочитати него и изговорити изворно име (телефонски разговор, радиоемисија) (ŠČERBA 1940/58, 170-2). Али и ту неки језици настоје чак и нормом да уведу изворни изговор.²

¹) Турска латиница, која представља егзактно фонолошко писмо, (уведена 1928. године умјесто дотадашње османске графичке на арапској основи) исто тако поступа кад су у питању лична имена: Churchill, Newton и сл., а одступа изузетно једно ако се већ, у пројекцији традиционалне османске графичке, морала ослонити на изговор уобичајеног имена, нпр. Napoloun. Што се стиче географских назива, ту је доминантан ослонац на изговор: Pasifik, Londra, Belgrad, Kopenhagen и сл., са понеким колебањима као Nevyork-New York, Vaşinton-Washington.

²) Тако је у њемачком под утицајем склоности образованих да репродуцирају страни изговор, уведен нормативан изговор Bühnensprache (FOR-SHAMER, 160), а у оквиру тога и нормативан захтев за назализиран изговор одговарајућих француских вокала у преузетим ријечима (SIEBS, 23-29).

i. Преостало је још да се зауставимо на посљеднем значајном фактору при поступку транскрипције, на *традицију*. Наиме, сваки стандардни језик је у поступцима транскрипције страних ријечи и имена постепено изграђивао устаљене навике према властитим ортографским узусима тако да је избор овог или оног начина увелико био унапред одређен захваљујући уобичајеним манирима технике преношења, односно властитој традицији и искуству. Ако у транскрипцији долази до колебања због основне противрјечности неподударана два фонолошка и графичка система, онда би фактор традиције прије дјеловао против неголи у правцу тог колебања.

i. 1. Фактор традиције препознајемо у виду неких карактеристичних заједничких момената код различитих графиција истог или различитог типа. Код латиничкон типа смо већ видјели какав се начин преузимања усталио као подесан и практичан. С тим у вези специфичан је случај преношења топонима и географских назива. У географији се чак појавио један оригиналан приједлог да се *топонимима* (place names) сматрају географски називи у писму и изговору домаћег језика (тј. језика-извора), а *географским називима* (geographical names) име конкретног географског објекта исказано графицијом другог језика (језика примаоца): Москва би био »топоним« за Русе, а Moscow »географски назив« за Енглезе (ŽUŠKEVIĆ 11)! Непотребно термиолошко прецизирање двије крајње тачке истог процеса транскрипције у географији!

У погледу употребе страних географских назива Шчерба разликује двије групе тих назива: а. често употребљаване називе с вјековном традицијом у језику и писму, и б. мало познати називи који се углавном употребљавају у специјалним радовима (155). Одраз овог факта на транскрипцију је недвосмислен: називи из прве групе су сасвим прилагођени изговору језика - примаоца тако да су се удаљили од изворних облика и заправо ушли у систем језика (уп. наше Рим за изворно Roma, Женева за изворно Genève и сл.).¹ Називи друге групе су најмање прилагођени у овом погледу.

Жучкевич наводи све начине који су се у пракси формирали за биљежење географских назива на карти: 1. оријентација на мјесни званични изговор (што је могуће кад стране земље користе један тип графиције (латинички или арапски), 2. оријентација на фонетску форму (што ближе оригиналу али властитом графицијом), 3. транслитерација (при замјени слова једног алфабета другим), 4. традиционална форма (оснива се на чврстом укоријењивању у језику датих облика, али не по јединственим принципима, (као наше Рим за Roma) и 5. преведене форме (11-12). У посљедњем случају преводе се апелативни дијелови

¹) У истом смислу се понашају, у већој или мањој мјери, и писма на латиничкој основи. Видјели смо већ примјере за турски. Уп. још њемачко Kalifornien за изворно California, франц. Cologne за њемачко Köln, енгл. Genoa за тал. Genova, тал. Parigi за франц. Paris и сл.).

географских назива (*Сјеверна и Јужна Америка, Нови Зеланд* и сл., међутим *Њујорк* и *New York*).¹

Уз све ово не треба да буду заборављени ни топоними који су мијењали име (*Царицин — Стаљинград — Волгоград*) а исто тако и нова географска имена.

Што се тиче личних имена, карактеристично је да су они у сваком језику добрим дијелом страног поријекла: у француском језику готово да и нема имена од француских ријечи него су имена донесена хришћанством из вана (*Рима*) као што су руска лична имена интервенцијом цркве у већини донесена опет из вана (*Византије*) (*NIKONOV* 5).² Управо због тога и могло се десити да данас у разним језицима сусрећемо одговарајућа имена која воде поријекло из истог извора. Она су, наравно, према језицима добила различиту форму услед специфичних адаптација, али сачињавају тзв. међујезичке синониме, нпр. рус. *Georgij*, *Jurij*, сх. *Đorđe*, *Đuro*, *Juraj*, *Đurađ*; франц. *George* /*Žorž*/, тал. *Giorgio* /*Đorđo*/, енгл. *Georg* /*džo : dž*/, њем. *Georg*. Овдје се надовезују и имена исте семантике: лат. *Leo*, франц. *Léon*, рус. *Lev*, тур. *Arslan*, казах. и кирг. *Arystan*, перз. и таџ. *Šir*, арап. *Asad*. Сви овакви случајеви у односу на транскрипцију могу се сматрати потпуно адаптираним.

ј. У нашој правописној традицији баптинили смо два основна начина транскрипције страних имена, за која су објективно већ биле дате граfiјске претпоставке због посједовања два међусобна савршено кореспондента писма: ћирилице и латинице. Док је ћирилица (а дијелом и латиница) наметала рјешења у смислу адаптирања изговора, латиница је комотно могла да се ослони на западноевропску латиничку праксу као на једноставно и рационално рјешење: на преузимање изворне граfiје. Тако су се код нас усталиле двије основне праксе које су не баш сретно назване *фонетским* и *етимолошким* правописом. Тако имамо у употреби уз адаптиране облике *Черчил*, *Шилер*, *Малро*, *Џон*, *Жан*, *Тадеуш* итд. и изворне облике *Churchill*, *Schiller*, *Malraux*, *John*, *Jean*, *Tadeusz* итд. Не улазећи у многобројна интересантна питања у вези са овом двоструком могућношћу транскрибовања у нашем језику, задржаћемо се кратко само на неким моментима.

Очито је да је недостатак адаптираног начина у томе што се визуелно отежава идентификација изворног облика. Са друге стране, недостатак изворног преношења је у неидентификацији изговора. С тога бисмо могли само претпоставити да бисмо се у

¹) Белецкиј у преношењу ономастичких елемената разликује седам монућности: 1. проста позајмица, 2. адаптивна позајмица, 3. асимилативна позајмица, 4. паретимолошка позајмица, 5. дјеломичан превод, 6. пуни превод, 7. перифраза (14).

²) Никонов сматра да, ако се има у виду страно поријекло, само најновија интернационална техничка терминологија бројем превазилази лична имена (стр. 6).

овом случају морали ослонити на изворни изговор (као што се нормативно и предвиђа у њемачком), што по себи претпоставља виши степен образовања. У пракси се обично тај изговор рјеђе постиже.¹

Не задржавајући се ни на питању регионалне дистрибуције ове двије праксе,² хтјели бисмо упакази на факат да се у нашој свакодневној пракси већ прилично јасно назире домени употребе за сваки од ова два начина. Адаптирани изговор и графија прихватљивији су за дјечје и уопће популарне едиције, изворна графија, опет, прихватљива је у сфери високог образовања, гдје се нужно долази у дотицај са страном литературом. С тим у вези А. Пецо и М. Пешикан веома инструктивно пишу: »У нижој (основној) школи најважније је да ученици стичу правилне изговоре навике, чему погодује фонетско писање, а са подизањем нивоа образовања и настојањем потреба служења страним приручницима све већи значај добива изворно писање — да би у универзитетској и уопште специјалној научној литератури постало, у ствари, важније од начина изговора (који ипак ни тада не губи значај).« (24).

Не би требало мислити да је у нашем случају посједовање два писма сувишно и некономично с гледишта основне функције графије; јер, културна добит је толико велика да се приговор о некономичности и сувишности једноставно може занемарити.

Наравно, ова два начина преузимања страних имена остају као могућност само дотле док се ради о изворним латиничким писмима. Чим је у питању неки други тип писма, поступак адаптације остаје једина могућност. Нпр. транскрипција имена са арапског може се ријешити само на бази адаптације која подједнаке проблеме поставља и нашој латиници и ћирици. (Овдје је, без сумње, скорашњи прилог Д. Танасковића, иначе писан веома компетентно, најбоља илустрација за то).

к. Преостало је још разматрање питања адаптираности раније преузетих страних личних имена те могућности реперкутирања ранијих искустава на процес транскрипције.

Прије свега, подвучимо још једанпут констатацију да су у свакој језичкој заједници у просјеку лична имена у већини страног поријекла. За то примјере пружају сви језици. Такав је исто

¹) Наравно, и код изворног преузимања има одступања. Прије свега у случају давно усвојених географских имена као што су Rim (мјесто Roma), Већ (мј. Wien), Prag (мј. Praha), Pariz (мј. Paris), итд., али New York, New Delhi, Stockholm. Код личних имена одступања су минимална, и до њих долази или због утицаја графије домаћег имена (нпр. Sulejman Demirel умјесто тур. Süleyman Demirel), или типографске дефицитарности у специјалним дијакритичким знаковима (нпр. Çalayangil за тур. Çalayangil).

²) Београдска »Полигика« адаптира на ћирици, загребачки »Вјесник« изворно преузима латиницом, а сарајевско »Ослобођење« адаптира латиницом, на примјер.

случај са нашим муслиманским именима оријенталног поријекла која су саставни дио ономастичког фонда нашег језика. Ова имена воде поријекло из арапског и перзијског, као и из турског, а дошла су посредништвом османског језика, потпуно се адаптирала и ушла у састав нашег језика.¹ Као саставни дио нашег језика она су пружила могућност иновативних креација које више немају етимолошки ослонац на евентуални извор него само свучном сликом (акустичка атракција) подсјећају на ономастичку сферу којој припадају: уп. Адмир, Алдин, Асја и сл. Нису, стога, искључене ни случајне коинциденције с именима другачијег поријекла.

к. 1. Једно од принципијелних питања које се јавља при транскрипцији страних имена јесте и питање могућности ослона на искуство и традицију већ прије адаптираног фонда (наравно, ако се ради о истом језику-извору). Ово питање је веома интересно и ми ћемо га третирати у оквиру питања транскрипције садашњих изворних арапских имена.

Основно је питање да ли, и у којој мјери, можемо наћи ослонац при транскрипцији садашњих извора арапских имена у раније стеченом искуству при адаптирању арапских имена која су дошла посредством османског, с обзиром на присутност асоцијативних веза уз могућност акустичке идентификације, бар у датом степену.

Савремено изворно арапско име, као и свако изворно странско име, *не припада* саставу наше ономастике. Али наша муслиманска имена арапског поријекла, некад преузета посредством османског, потпуно су адаптирана и припадају ономастичком фонду нашег језика. У томе је принципијелна разлика у статусу ова два феномена. Ову разлику можемо пратити конкретним поређењем нашег имена и одговарајућег арапског парњака. Ондамаћемо примјетити да је негде процес адаптације у мањој мјери, али ипак нужној, довео до одступања од изворног изговора тако да је могуће без тешкоћа акустичко препознавање, уп. Фадил - ар. Fādīl, Салих - ар. Sāliḥ, Махмуд - ар. Maḥmūd, Рефик - ар. Rafīq, Хамза - ар. ḥamza, итн. Али ако је процес адаптације прешао нужно већи пут, препознавање је мање лако, уп. Хатиџа - ар. Hadīġa, Алија - ар. °Alī, Авдо - ар. °Abduh, Фазлија - ар. Faḏlī, Шефкија - ар. Šauqī, и сл.

Већ ово принципијелно разликовање статуса између давно адаптираних имена арапског поријекла у савремених изворних арапских имена налаже опрез при процесу транскрипције. Тим више што наше традиционално искуство у адаптирању имена, базираних на класичним арапским облицима, остаје потпуно не-

¹) Само изузетно може се осјетити у понеком детаљу отпор према нашој парадигми. Док примјерице *Ахмед* има нормални вокатив *Ахмеди!*, *Рефик* и *Салих* немају вокатив *Рефиче!* и *Салише!* већ *Рефику!* и *Салих!* Но сличних отпора у детаљима има и код имена и која нису страног поријекла.

моћно пред проблемом транскрипције савремених арапских имена као што су: ḥasanaun (транслитерирано *Ḥasana* (транскрипција — Хасанејн; да ли бисмо га могли реституирати у »правилно« ḥasanāni?), Madkūr *مذکور* (транскр. Мадкур; а »правилни« еквивалент је Madkūr), ʿAtallāh *عبداللہ* (Аталла, нема класичног еквивалента, уп. АУУУВ, 50), Benʿabdallāh *عبدالله* (име мароканског лингвисте, Бенабдалаха; можемо ли га реституирати у Ibnu ʿAbdillah?); затим бројна магрибска имена која почињу секвенцом bu (< abu) можемо ли ову секвенцу реституирати у abu или ebu?).

Ствар је у томе што је у савременом арапском третман властитих имена *другачији* од оног који познаје класични арапски. Властита имена у савременом арапском имају посебан диглосијални статус јер су нужно саставни дио и колоквијалног арапског и књижевног арапског у исто вријеме, а колоквијални утицај у домену властитих имена у самом књижевном језику познат је сваком арабисти (уп. посебно DIEM, 48-52). Уз све то надовезују се варијантне разлике на нивоу стандардног језика у појединим арапским срединама.

Наш закључак је да немамо право да вршимо преинаке у одговарајућим савременим арапским именима у духу нашег традиционалног искуства при адаптацији раније преузетих имена арапског поријекла, тим више што то не чини ни савремени књижевни арапски језик. Ако би неко и имао такво право, онда би то могли бити само припадници изворне језичке заједнице. Из ових разлога сматрамо да сугестије Родића и Пешикана у смислу ослона на традиционално искуство нису прихватљиве.

Међутим, као што је то више-мање увијек случај, изузетно се можемо ослонити на традиционално искуство само ако се ради о толико познатим и раширеним именима да домаћа употреба фреквенцијом и опћераширеношћу намеће адаптирану форму, тако да би враћање на неадаптирани облик представљало једну врсту афектирања и неприродности, нпр. у случају имена Мухамед.

Овдје бисмо упозорили и на оријентацију преузимања имена арапског поријекла која су традиционално адаптирана у неком другом језику. Такав је случај с перзијским језиком. Свакако овдје морамо узети као изворни облик перзијску адаптацију, а не класичан арапски облик, јер преносимо перзијско име. Отуд ће у транскрипцији бити нужно и становито одступање од изворног арапског изговора. Но ова питања тек треба обрадити, у чему прву ријеч имају иранисти.

Немамо намјеру да на крају овог реферата формулишемо закључке. Радије бисмо упозорили на неке битне моменте које треба имати у виду када вршимо транскрипцију.

Прво, сваки језик с којег вршимо транскрипцију представља у релацији на наш језик проблем за себе и стога захтијева диференцијалан приступ. За темељито рјешавање проблема транскрипције ту је нужна сарадња специјалисте за тај језик и сербокроатисте.

Друго, нашу досадашњу традицију у транскрипцији, посједовање два основна начина преузимања страних имена, треба рационално примјењивати водећи рачуна о доменима дјелатности којима је намијењена транскрипција. Критерије за ово тек треба разрадити, како би се у сваком конкретном случају дошло до најадекватнијег рјешења.

Треће, у транскрипцијској пракси у односу на језик који је мање познат потребно је изградити властиту стратегију и тактику преношења, специфичну и подешену само у односу на њега. С тим у вези треба обавезно настојати уклонити посредништво трећег језика.

Остаје низ других питања која претходно треба елаборирати како би се добио цјеловит увид у све аспекте ове проблематике, како би и основна оријентација и конкретна рјешења били заснованији. Но о свему овоме ријеч би требало да има и кључну улогу да одигра научна критика.

SUMMARY

The problem of transcription belongs in the domain of language standardization, but has thus far received almost no theoretical attention.

There are two basic meanings of the term *transcription*: the first is »special notation of speech for linguistic purposes«, and within this first meaning we recognize *phonetic transcription* (*narrow and broad*), *phonological transcription*, and *international phonetic transcription* (the IPA system); the second meaning relates to transcription as an orthographic procedure of the standard language, which constitutes the topic of this article.

The author states that transcription always has one direction: from the source-language (which may be any basic sociolinguistic type among possible language idioms, and not only the standard language) to the target-language (which is exclusively the standard language). The correspondence between the appropriate elements, the sound and graphic ones, may be established only on the basis of *phonetic*, and then also of *graphic* similarity; phonetic adaptation is to be effected towards the target-language with a minimum of change according to the principle of the *nearest phonetic equivalent*. At the same time, the orthographic solution must be paralleled with an orthoepical solution in each particular case. In the process of transcription the phenomenon of language-mediator must be ruled out.

In *transliteration* as a process of substitution of letters of one writing system by letters of another system, the correspondence among appropriate graphemes is nevertheless established on the basis of their sound values, so that here, too, we have a specific aspect of transcription.

As distinct from foreign appellatives, which enter as adapted elements into the system of the target-language as loanwords (*Lehnwort*) or foreign words (*Fremdwort*), foreign proper names do not enter into its system but have the status of »permanent visitor«. This is attested in transcription too.

In the case that two graphic systems of the same type (say Latin) are involved, there is the simple possibility, in transcribing names, to take over the graphic notation of the source language, which is generally practiced in West-European languages. As for Serbocroatian, the practice is of two types: in the cyrillic usage, and partly in the Latin usage, phonetic adaptation is practiced (»phonetic spelling«), whereas in the Latin usage the source graphic notation is generally applied (»etymological spelling«). There also exists a possibility for complementary usage of these two methods of transcription, for which criteria need to be worked out.

The author stresses a principled difference between names taken over and adapted long ago and contemporary original names taken over from the same language, which, however, do not enter into the system of the recipient language. This is illustrated by Muslim names

of Arabic provenance in the Serbocroatian language on the one hand, and contemporary Arabic original names in the Serbocroatian transcription on the other.

In the conclusion it is stated that each particular source language must be approached differentially, especially if lesser known languages are at stake. It is necessary to establish a special transcribing strategy and procedures in relation to each source-language.

Navođena literatura

- AHMANOVA, O. S.: Slovar' lingvističkih terminov, izd. »Sov. enciklopedija«, Moskva, 1966.
- AYYUB, ʿAbdarrahmān: Al-ʿArabiyya wa-lahaġâtuhâ Maṭâbiʿ siġill al-ʿarab, al-Qâhira, 1968.
- BELECKIJ, A. A.: Leksikologija i teorija jazykoznanija (Onomastika), izd. Kijevskogo un-ta, 1972.
- BELIĆ, Aleksandar: Pravopis srkpsohrvatskog književnog jezika, Prosveta, Beograd, 1950.
- BORANIĆ, D., Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika, 9. izd., Zagreb, 1947.
- DIEM, Werner, Hochsprache und Dialekt im Arabischen, DMG, Wiesbaden, 1974.
- FORCHHAMMER, Jørgen: Die Grundlage der Phonetik, Carl Winter's B-lung, Heidelberg, 1924.
- HALLIDAY, McINTOSH, STREVENS
M. A. K. Halliday, Angus McIntosh, Peter Strevens: The Linguistic Sciences and Language Teaching, Longman, London, 1966; prvo izd. 1964.
- JANKOVIĆ, Srđan: Naša dva pisma i njihovi kvaliteti, »Pregled«, br. 11—12, Sarajevo, 1969, str. 501—520.
- NIKONOV, V. A.: Imja i otčestvo, »Nauka«, Moskva, 1974.
- PECO i PEŠIKAN
Asim Peco i Mitar Pešikan: Informator o savremenom književnom jeziku sa rečnikom, »Mlado pokolenje«, Beograd, 1967.
- PEŠIKAN, Mitar: Transkripcija arapskih imena u svetu naše pravopisne i jezičke norme, »Naš jezik«, XXI/4—5, Beograd, 1975, str. 261—265.
- POLIVANOV, J. D.: O ruskoj transkripciji japonskih slov, »Stat'ji po obščemu jazykoznaniju«, »Nauka«, Moskva, 1968, p. 263—286; ranije objavljeno u »Trudy japonskogo otdela Imperatorskogo obščestva vostokovedenija«, vyp. I, Pg., 1917, p. 15—36.
- PRAVOPIS hrvatskosrpskoga književnog jezika, Matica hrvatska — Matica srpska, Zagreb — Novi Sad, 1960.
- PRAVOPISNI PRIRUČNIK
Svetozar Marković, Mustafa Ajanović, Zvonimir Diklić: Pravopisni priručnik, »Svjetlost«, Sarajevo, 1972.

- REFORMATSKIJ, A. A.: Vvedenije v jazykovedenije, 4. izd., »Prosveščerije«, Moskva, 1967.
- RODIĆ, Nikola: Zamena arapskih glasova u tradicionalnim srpskohrvatskim arabizmima, »Naš jezik«, XXI/4—5, Beograd, 1975, str. 254—261.
- SREDJUČENKO, G. P.: Russkaja transkripcija dlja jazykov zarubežnogo Vostoka, »Nauka«, Moskva, 1967.
- SIEBS, Deutsche Hochsprache, Bihnaausprache, 18, Aufl., Berlin, 1961.
- SRPSKOHRVATSKI JEZIK, Enciklopedijski leksikon — Mozaik znanja, Interpres, Beograd, 1972.
- ŠCERBA, L. V.: Transkripcija inostrannyh slov i sobstvennyh imen i familij, Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike, tom I, izd. Leningradskogo un-ta, 1958, p. 153—161; ranije u Izvestija komissiji po russkomu jazyku AN SSSR, tom I, 1931.
- ŠCERBA, L. V.: Transliteracija latinskimi bukvami russkih familij i geografičeskih nazvanij, Izbrannyje raboty po jazykoznaniju i fonetike, tom I, p. 171—181; ranije u Izvestija AN SSSR, Nr 3. Otd. literatury i jazyka, 1940.
- TANASKOVIĆ, Darko: Pisanje arapskih reči u srpskohrvatskom jeziku, »NAŠ JEZIK«, XXI/4—5, Beograd, 1975, str. 240—254.
- ŽUČKEVIČ, V. A.: Toponimika, »Vysšaja škola, Minsk, 1965.
- YUEN REN CHAO: Language and Symbolic Systems, University Press, Cambridge, 1968.